

Shiva Basyal

Assistant Director, NTA

नेपालका प्रमुख प्रकृति स्रोतहरू Major Natural resources of Nepal

जलसम्पदा: Water

जलस्रोत नेपाल समुद्री सुविधाबाट वञ्चित भए पनि जलसम्पदाको दृष्टिले ब्राजिलपछि विश्वको दोश्रो सबैभन्दा समृद्ध र एसियाको पहिलो राष्ट्र मानिन्छ। नेपालमा ६ हजारभन्दा बढी नदीनाला छन्। नेपालका तीन ठूला नदीहरू कोशी, गण्डकी र कर्णालीको जलभण्डार क्षमता १ लाख ४८ हजार क्युविक मिटर अर्थात् कुल जलभण्डार क्षमताको ७४ प्रतिशत रहेको छ। कुल जलविद्युत् उत्पादन क्षमता करिब ८३ हजार मेगावाट रहेको छ। नेपालका साना ठूला नदीहरूको प्रवाह, जलभण्डार र उपयोगिताका दृष्टिले नदीहरूलाई निम्नानुसार ३ श्रेणीमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ:

(क) पहिलोस्तरका नदी हिमालको हिउँ पग्लेर वा हिमालयबाट उत्पत्ति भई निरन्तर रूपमा ठूला जलराशिका साथ प्रवाहित हुने सप्तकोशी, सप्तगण्डकी र कर्णालीजस्ता ठूला नदीहरू पहिलो स्तरका नदी हुन्। यस्ता नदी ठूला जलविद्युत् र सिँचाई आयोजनाहरूका लागि उपयोगी मानिन्छन्।

(ख) दोश्रोस्तरका नदी हिमालय पर्वतभन्दा तलको महाभारत पर्वत श्रेणीबाट उत्पत्ति भई कहिल्यै नसुक्ने निरन्तर रूपमा जलप्रवाहित हुने भएता पनि वर्षातमा बढी पानी हुने तर हिउँदमा पानीको मात्रा निकै घट्ने मेची, कनकाई, त्रियुगा, कमला, बागमती, वाणगङ्गा, तिनाऊ, राप्ती, बबई, मोहना आदि दोश्रो स्तरका नदीहरू हुन्।

(ग) तेस्रोस्तरका नदी शिवालिक पर्वतमाला चुरे पहाडबाट उत्पत्ति भई मनसुनमा निकै ठूलो रूप लिने र हिउँदमा निकै कम हुने वा सुक्ने अस्थायी प्रकृतिका नदीहरू तेस्रो स्तरका नदीहरू हुन्। यस्ता नदीहरूमा सिसिया, तिलावे, जमुनी, हर्दिनाथ, डुँडुवा, अर्जुन खोला पर्दछन्। यस्ता नदीहरू वर्षेखेती तथा अल्पकालीन सिँचाईका लागि उपयोगी हुने गर्दछन्।

नेपालका नदीहरू:

नेपालमा साना ठूला गरी ६,००० भन्दा बढी नदीनालाहरू रहेका छन्। जसको कूल लम्बाई ४५,००० कि.मी. भन्दा बढी हुन आउँछ। ठूलो जलभण्डारका अतिरिक्त हिमालय प्रदेशदेखि निरन्तर बहने नदीहरूको बहाव क्षमताका कारण देशमा ८३,००० मेघावाट भन्दा बढी जलविद्युत क्षमता रहेको र आर्थिक तथा प्राविधिक दृष्टिले समेत ४२,००० मेघावाट जल विद्युत निकाल्न सकिने देखिन्छ।

जलविद्युत उत्पादन क्षमता र नदीहरू:

नेपालको प्रमुख तीन नदीहरू कोशी, गण्डकी र कर्णालीमा कूल जलसम्पदाको ९०% स्थान ओगट्दै देहाय बमोजिमको जलविद्युत उत्पादन क्षमता रहेको छ।

कर्णाली नदी: ३२,००० मे.वा.

कोशी नदी: २२,००० मे.वा.

गण्डकी नदी: २१,००० मे.वा.

अन्य नदी: ८,००० मे.वा.

भोटमा मूल भएका नदीहरूःअता त्रिसुतक

१. अरुण
२. तामाकोशी
३. कर्णाली
४. त्रिशुली
५. सुनकोशी
६. तमोर

नेपालका नदि भारतमा पुगेपछि कुन नामले चिनिन्छ कबि मेमबस कोदा मशाकघाँ

कन्काई – बिरिंग

कोशी – दामोदर

मेची - महान्दा

महाकाली – शारदा

बबई – सरयु

कर्णाली - घाँघरा

नदीको उद्गमस्थलहरू

सप्तकोशी						
तमोर,	अरुण	दुधकोशी	लिखु	तामाकोशी,	सुनकोशी,	इन्द्रवती
कुम्भकर्ण हिमाल	तिब्बत	दुधकुण्ड	रोल्वालिङ्ग हिमाल	तिब्बत	तिब्बत	जुगल हिमाल
पापधनी	महाप्रभा		हेमगंगा			
सप्तगण्डकी						
त्रिशुली,	बुढीगण्डकी,	दरौदी,	मस्र्याङ्दी,	मादी,	सेतीगण्डकी,	कालिगण्डकी
तिब्बत	गणेश	बुद्ध हिमाल	अन्नपूर्ण हिमाल	अन्नपूर्ण दोस्रो हिमाल	अन्नपूर्ण हिमाल	मुस्ताङको लेक
धर्मधारा	यशोधरा	विश्वधारा	शितप्रभा	रत्नधारा	शुवर्णसरिता	कृष्ण गण्डकी
कर्णाली						
सानो भरी	ठूलो भरी	मुगुकर्णाली	तिला	हुम्ला कर्णाली	बुढीगंगा	सेतीनदी
धौलागिरी हिमाल	मुकुट हिमाल	लददख हिमाल		तिब्बत	जगुदुल्ला	सैपाल हिमाल

नेपालका विभिन्न नदीका उद्गम स्थलहरू

नदी	उद्गम स्थल	कालीगण्डकी	मुस्ताङको लेक	नदी	हिमाल
वागमती	वागद्वार	सेती	अन्नपूर्ण	मादी	लमजुङ हिमाल

लिखु	रोल्वालिङ हिमाल	भेरी	हिमाल
बुढी गण्डकी	लद्दाख हिमाल	विष्णुम ती	सपनतीर्थ
झिमरु क	गौमुखी	दरौदी	बुद्ध हिमाल
हुम्ला कर्णाली	तिब्बत मानसरोवर छेउ	मेची	लालीखर्क
मस्र्या ड्दी	दामोदर हिमाल		
दुधको शी	महालंगुर		
तमोर	कुम्भकर्ण हिमाल		
बुढी गंगा	जगदुल्ला ताल		
महाका ली	अपी हिमाल/जस्कर हिमाल		
ईन्द्राव ती	जुगल हिमालको पाँच पोखरी दह		
तिनाउ	चुरे पर्वत		
ठूलो	कान्जिरोवा		

नेपालका प्रमुख तालहरू:

तिलिचो ताल

तिलिचो ताल समुन्द्रसतहदेखि ४,९१९ मिटरको उचाइमा फाक्चे हिमालको काखमा रहेको छ। यो मनोरम ताल मुस्ताङको साँघमा अन्नपूर्ण हिमालको उत्तरी भेक मनाङ जिल्लामा पर्दछ। यो तालको लम्बाइ करिब ४ कि.मि. तथा चौडाइ १.२ कि.मि. र गहिराइ करिब २०० मिटर रहेको छ। यस ताललाई तिरि-चो वा तिलिचो पनि भनिन्छ। यस तालको उत्तरतिर निलगिरी र दक्षिणतर्फ अन्नपूर्ण हिमालय पर्दछ। हिउँ, जल तथा ढुङ्गाको सौन्दर्यमा खुलेको हुनाले यो ताल अत्यन्तै मनमोहक छ।

रारा ताल

मुगु जिल्लामा अवस्थित यो ताल नेपालको सबैभन्दा ठूलो तालको रूपमा प्रसिद्ध छ। यसको लम्बाइ ५.२ कि.मि., चौडाइ २.४ कि.मि. र गहिराइ १६७ मिटर छ। यो समुन्द्र सतहदेखि २,९९० मिटर उचाइमा रहेको छ र यसलाई महेन्द्रताल पनि भनिन्छ।

फोक्सुण्डो ताल

फोक्सुण्डो ताल डोल्पा जिल्लामा अवस्थित छ। कान्जिरोवा हिमालको दक्षिण फेद तथा भेरीको मुख्य शाखा जगदुल्ला खोलाको शिरान कागमारा लेकको काखमा अवस्थित फोक्सुण्डो ताल समुद्र सतहदेखि करिब ३,६१३ मिटरको उचाइमा अवस्थित छ। यो ताल उत्तर दक्षिणतर्फ लामो एवं पूर्वपश्चिमतर्फ चौडा देखिन्छ। यो तालको लम्बाइ करिब ४.८२ कि.मि. तथा चौडाइ १.६१ कि.मि. रहेको छ। यस तालको स्थानीय नाम 'रिम्पो' हो। यो ताल तीनकुने लाम्चो आकारको छ। यो ताल रारा तालपछिको दोस्रो ठूलो र मुलुकको सबैभन्दा गहिरो ताल हो। यो तालको पानी अत्यन्तै चिसो भएको कारणले गर्दा यस तालमा कुनै किसिमका जीवात्मा पाइदैनन्। यस तालको निकासको रूपमा रहेको सुलीगाड खोलामा करिब १७६ मिटरको झर्ना पनि छ।

च्छो रोल्पा ताल

यो ताल दोलखा जिल्लामा पर्दछ। यो समुन्द्र सतहदेखि ४,५८० मिटरको उचाइमा अवस्थित छ। यस तालको लम्बाइ ३ कि.मि., चौडाइ ०.५ कि.मि. र गहिराइ १०० मिटर रहेको छ। यो तालमा करिब ८ करोड घनमिटर पानी रहेको अनुमान छ। विस्फोटन हुने खतरामा रहेको यस ताललाई विस्फोटनबाट बचाउन पानी बाहिर निकाल्न साइफन जडान गरिएको छ।

फेवा ताल

कास्की जिल्लाको पोखरामा रहेको फेवातालको लम्बाइ ४.८ कि.मि., चौडाइ १.५ कि.मि. र गहिराइ २४ मी. रहेको छ। यो तालमा माछापुच्छेको छायाँ देखिने हुनाले बडो मनमोहक हुनाको साथै पर्यटकीय दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण छ।

रानीपोखरी

रानी पोखरी राजा प्रताप मल्लले पुत्र शोकले पीडित आफ्नी रानी अनन्तप्रियालाई सान्त्वना दिलाउनका लागि रानी पोखरीको निर्माण गरेका थिए। यो पोखरीको लम्बाइ १८० मिटर, चौडाइ १४० मिटर र क्षेत्रफल भण्डै ३२ रोपनी छ।

। यस पोखरीको उत्तरपूर्व र उत्तरपश्चिम कुनामा भैरव, दक्षिणपूर्व कुनामा महालक्ष्मी र दक्षिणपश्चिम कुनामा सोऱ्ह हाते गणेश स्थापना गरिएको छ ।

टौदह टौदह,

काठमाडौँ रानी पोखरी, काठमाडौँ काठमाडौँ उपत्यका जलमय भएको अवस्थामा मन्जुश्रीले खड्गले काटेर वा भगवान श्रीकृष्णले चक्र प्रहार गरी चोभारको गल्छी काटेर पानी बाहिर पठाएपछि यहाँका नागहरू पनि बाहिर जानुपर्ने अवस्था सिर्जना भएकोले चोभार भूतखेल भन्ने ठाउँमा पोखरी बनाई सोही ठाउँमा नागहरूका राजा कर्कोटकलाई बस्ने ठाउँ दिइएकोले टौदहलाई कर्कोटक नागको वासस्थान पनि भनिन्छ । यो ८४ रोपनी जलक्षेत्रसहित ९६ रोपनी जग्गामा फैलिएको छ । दर्जनौँ प्रकारका पक्षीहरू यहाँ पाइने हुँदा चराहरूको अध्ययन र अनुसन्धानका लागि यो ठाउँ आर्कषक छ ।

घोडाघोडी ताल

कैलाली जिल्लाअर्न्तगत महेन्द्र राजमार्गको उत्तरतर्फ हत्केलाको आकारमा १.५ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको घोडाघोडी ताल रहेको छ । यस तालको बीचबीचमा चारपाँचवटा थुम्का थुम्कीहरू बनेका छन् । यो तालको छेउमा घोडाघोडी मन्दिर रहेकोले सोही मन्दिरको आधारमा तालको नामकरण गरिएको हो । यो तालको छेउको जङ्गलमा दुर्लभ पक्षी धनेशका अतिरिक्त अनेकौँ पशुपक्षीहरू पाइन्छन् । तालभित्र माछा, गोही, कछुवा आदि पशुपक्षीहरू पाइन्छन् । बेगनास ताल रूपातालसँगै पचभैया डाँडाको अर्को पाखामा बेगनास ताल रहेको छ । समुद्री सतहबाट ६७७ मिटर उचाइमा अवस्थित ७.५ मी. गहिरो यो ताल २२५ हेक्टरमा फैलिएको छ ।

गोसाईकुण्ड

जनैपूर्णमाको दिन मेला भर्न हजारौँ धर्मावलम्बीहरू आउने साथै धार्मिक तीर्थस्थलको रूपमा समेत परिचित रहेको गोसाईकुण्ड बागमती अञ्चलको रसुवा जिल्ला प्रदेश नं ३ मा पर्दछ । हिमाली कालो कडा चट्टानमा निर्मल जलयुक्त यो ताल समुद्र सतहबाट करिब ४,३६० मिटर उचाइमा रहेको छ । सूर्यकुण्ड (पूर्व) र उत्तरी भरनाबाट गोसाईकुण्ड बन्न पुगेको हो । रूपा ताल कास्की जिल्ला पोखराको पूर्व उत्तरी भागमा पचभैया पर्वतको फेदमा रूपा ताल छ । समुद्री सतहबाट ७०१ मिटरको उचाइमा अवस्थित ४.५ मिटर गहिराइ भएको रूपा ताल १२० हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । यो तालमा हाल मत्स्यपालन गरी आर्थिक लाभ लिन थालिएको छ ।

महत्वपूर्ण तालको संक्षिप्त

ताल	अवस्थित जिल्ला	उचाई मि.	लम्वाई कि.मी	चौडाई कि.मी.	गहिराई मि.
तिलिचो	मनाङ	४,९,१९	४	१.२	२००
फोक्सुण्डो	डोल्पा	३६,१३	४.८	१.६१	६५०
रारा	मुगु	३२००	५.२	२.४	१६७
छोरोल्पा	दोलखा	४५८०	३	०.५	१००
फेवाताल	कास्की	९००	४.८	१.५	२४

कुन ताल कुन जिल्लामा:

क्र.सं.	जिल्ला	अवस्थित तालहरू
---------	--------	----------------

१	कास्की	फेवाताल, रूपाताल, बेगनास ताल, दिपाङ ताल, मैदी ताल, खास्ते ताल, बढुवा ताल, स्याखु ताल र शान्तिकुण्ड
२	रसुवा	गोसाईकुण्ड, भैरवकुण्ड, सरस्वतीकुण्ड, सुर्यकुण्ड, पार्वतीकुण्ड, गणेशकुण्ड, नागकुण्ड र दुधकुण्ड ।
३	दाङ	बाह्रकुने ताल, स्याङलाङ दह , भोटे दह, रिङ्गे दह, सप्तकुण्ड, जलसिन्नीताल, र किचकनी दह ।
४	पाल्पा	सत्यवती ताल, नन्दन ताल र सुके ताल ।
५	मुगु	रारादह (महेन्द्रताल), ऋणमोक्ष दह, छाँयानाथ दह र पापकुण्ड ।
६	चितवन	गडुवा ताल, कसरा ताल , तमोरघैला ताल, मुजुरा ताल, नन्दभाउजु ताल, बीसहजारी ताल र सोह हजार ताल
७	म्याग्दी	भाले बास्ते ताल ।
८	बाग्लुङ	रुद्र ताल, जाल्पा ताल र गनाउने भईफुट्टा ताल ।
९	डोल्पा	पुथा दह, जगदुल्ला ताल, फोक्सुण्डो ताल, सुके दह र खाली दह ।
१०	गोरखा	कल्छुमन ताल, काल पोखरी, रुन्चे ताल , नाग कुण्ड आदि ।
११	रूपन्देही	गजडी ताल
१२	पर्वत	खरी बराह ताल
१३	उदयपुर	रौताह पोखरी, जोगी दह ।
१४	अर्घाखाँची	ठाडा दह, स्यालाङ दह ।
१५	भोजपुर	काल पोखरी, सालपा पोखरी ।
१६	जुम्ला	गिरी दह, शेख दह र विष्ट दह ।
१७	कञ्चनपुर	बेतकोटे दह, झिलमिला ताल, वनदा ताल र रानी ताल ।
१८	काठमाडौं	रानीपोखरी, कमलपोखरी, पानीपोखरी, नागपोखरी, टौदह, कटुवाल दह ।
१९	संखुवासभा	सभापोखरी, सिद्धपोखरी , मत्स्यपोखरी, पाँचपोखरी, दुधकुण्ड ।
२०	सिन्धुपाल्चोक	पाँच पोखरी, बौलाहा पोखरी

२१	बर्दिया	बुडैया ताल ।
२२	सिराहा	पत्तर पोखरी
२३	डोटी	खप्तड ताल, सुन दह ।
२४	बारा	कामिनी दह ।
२५	लमजुङ	देउपोखरी, इन्द्रपोखरी र बाह्रपोखरी, निमा पोखरी, दुध पोखरी, इलाम पोखरी ।
२६	पाँचथर	जोरपोखरी, तिम्बु पोखरी ।
२७	सुर्खेत	बुलबुले ताल , सिम्रखानी दह, मुरली दह र खौ दह
२८	सिन्धुली	गजुली दह
२९	दार्चुला	रेसुङ्गा ताल
३०	पर्सा	बनजारी ताल
३१	दोलखा	जटा पोखरी, च्छोरोल्पा हिमताल

वन सम्पदा (Forest)

वन - उससलेटु)

कुनै ठाँउको भूधरातल, हावापानी, माटो आदिले त्यस स्थानको वनस्पतिलाई प्रभावित गर्दछन् । हावापानीले वनस्पतिलाई प्रभावित गर्ने हुदाँ यी दुईबीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको छ । नेपालको वातावरणीय संरक्षण र सन्तुलनमा वन सम्पदाको महत्वपूर्ण स्थान छ । **सन् १९५४ को तथ्याङ्कअनुसार देशको ४५ प्रतिशतभन्दा बढी भू-भाग वन जङ्गलले ढाकेको थियो तर सन् १९७९ तिर ४३ प्रतिशत, सन् १९८६ मा ३७.४ प्रतिशत र सन् १९९८ मा गरिएको एक सर्वेक्षणले वन क्षेत्र केवल ३९.६ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१४ को वन सर्वेक्षणले वनक्षेत्र ४४.७४ प्रतिशत पुगेको तथ्य देखाएको छ ।** विगतमा आवास तथा पुनर्वासका लागि धेरै ठाँउहरूमा नवन फडानी गरियो भने कतिपय क्षेत्रहरूमा वनको अतिक्रमण भयो । नेपालको भू-धरातल तथा वनजङ्गलको विविधताको आधारमा नेपालको वनस्पति जगतलाई निम्न ५ समूहमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ:

(क) उष्णप्रदेशीय सदाबहार जङ्गल (Sub Tropical Evergreen Forest) तराई, भावर, दुन, चुरे पर्वतको १,२०० मिटरसम्मको उचाइमा पाइने उष्ण प्रदेशीय सदाबहार जङ्गलमा गर्मी र वर्षा यथेष्ट मात्रामा हुनेहुँदा यहाँका

रूखहरू अग्ला, मोटा, बलिया र सधैं हरियाभरिया हुन्छन् । पूर्वदेखि पश्चिमसम्म समानान्तर रूपमा रहेको यो जङ्गल पहिले चार कोशसम्म फैलिएकोले यसलाई चारकोशे भाडी पनि भनिन्छ । यहाँ साल, सिसौँ, खयर, सिमल आदि प्रमुख वनस्पतिका साथै साँवे, ढड्डी, गाँजा पनि पाइन्छन् । यस जङ्गलमा हात्ती, गैंडा, बाघ, भालु, मृग आदि वन्यजन्तु पाइने हुदाँ यो क्षेत्र आर्थिक तथा जैविक दृष्टिले निकै महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

(ख) समशितोष्ण पतझर जङ्गल (Temperate Deciduous Forest) नेपालमा १,२०० मिटरदेखि २,१०० मिटरसम्मको उचाइसम्म चुरे पहाडको माथिल्लो भाग, मध्यभाग र महाभारत पर्वतको तल्लो भागको समशितोष्ण पतझर जङ्गलमा पाइने रूख अग्ला र मोटा हुन्छन् । तल्लो भाग सघन छाँयादार भए पनि माथिल्लो भाग चिसो हुनुका साथै तुसारो पर्ने भएकाले अधिकांश पातपतझर भर्ने हुँदा यो वन श्रृङ्खलालाई पतझर भनिएको हो । उच्च भागमा केही मात्रामा पतझर र कोणधारी रूखहरूको मिश्रित जङ्गल पाइन्छ । यहाँ पाइने कडा र नरम जातका सदाबहार, पतझर र कोणधारी रूखमध्ये साल, सल्ला, देवदारु, चाँप, कटुस, ओखर, गुराँस, पिपल, चिलाउने, वर, बाँस, सिमल, उत्तिस, पलाँस, लाकुरी, चाँप प्रमुख छन् । यस्तो वन उष्णप्रदेशीय सदाबहार जङ्गलभन्दा कम गुणस्तरको मानिन्छ ।

(ग) समशीतोष्ण सदाबहार कोणधारी जङ्गल (Coniferous Forest) महाभारत पर्वतको माथिल्लो भाग तथा हिमाल पर्वतको तल्लो भागमा २,१०१ मिटरदेखि ३,३५० मिटरसम्मको उचाइमा कोणधारी जङ्गल पाइन्छ । यहाँ वर्षेभरि चिसो हुने र हिमपात भैरहने हुँदा रूख र रूखका पातहरू कोणजस्तै चुच्चो परेका हुन्छन् । यहाँको माटो सेपिलो हुनेहुँदा सदाबहार जङ्गल हुन्छ । यहाँ मझौला नरम जातका रूख पाइने र यसमा पनि चाँप, सल्ला, देवदारु, कटुस, धुपी, सीमल, चिलाउने, वेतबाँस, उत्तिस, बाँस, गुराँस, भोजपत्र आदि उल्लेख्य मात्रामा रहेका छन् ।

(घ) लेकाली वनस्पति वा घाँसे मैदान (Alpine Forest) नेपालमा ३,३५१ मिटरदेखि ५,००० मिटरसम्मको उचाइमा कम तापक्रम र कम वर्षा हुने पहाडी तथा तल्लो हिमाली क्षेत्रमा पाइने वनस्पतिलाई लेकाली वनस्पति भनिन्छ । यो उचाइमा चिसो र शुष्क जलवायु पाइने हुदाँ यहाँ अग्ला, मोटा र कडा छद्/नेपाल परिचय जातका रूखहरू सप्रिन सक्दैनन् । लेकाली वनस्पतिमध्ये कम उचाइका गुराँस, निगाले र केही भाडीजस्ता रूखहरू ३,६०० मिटरसम्मको उचाइमा पाइन्छन् भने त्योभन्दामाथि घाँसका ठूला ठूला फाँटहरू पाइन्छन् । माथिल्लो भागमा रङ्गीबिरङ्गीका बुकीफूल, जडीबुटीहरू पाइन्छन् ।

(ङ) शीत मरुभूमिको वनस्पति (Tundra Vegetation)

नेपालमा ५,००० मिटरको उचाइभन्दामाथि हिउँ पर्नेहुँदा यहाँ वनस्पतिहरू उम्रिन नसक्ने भएकाले हिउँ नअड्ने भिरालो ठाँउमा काई र लेउमात्र पाइन्छन् । उम्रिन र हुर्कन नसक्ने यस्तो ठाँउमा उम्रेका लेउ र भ्याउलाई टुण्ड्रा वनस्पति वा शीत मरुभूमिको वनस्पति भनिन्छ ।

बन ऐन, २०४९ अनुसार वनको विभाजन

१. राष्ट्रिय वन
२. सरकारद्वारा संरक्षित वन
३. सामुदायिक वन
४. कबुलियत वन
५. धार्मिक वन

६.निजी बन

नेपालका राष्ट्रिय निकुञ्ज

चिसलारा बशे खमशिबाँ सुप

क्र.सं.	राष्ट्रिय निकुञ्ज	स्थापना वि.सं.	अविस्थित जिल्ला	क्षेत्रफल बर्ग कि.मी.	मुख्य विशेषता
१	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०३०	चितवन, मकवानपुर, पर्सा, नवलपरासी	९५२.६३	एकसिंगे गैडा, अजिङ्गर वि.स. २०७३।७।१ गते क्षेत्रफल थप गरिएको
२	सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०३२	सोलुखुम्बु	११४८	कस्तुरी, मृग, हिमाली भालु
३	लामटाङ राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०३२	रसुवा, नुवाकोट, सिन्धुपाल्चोक	१७१०	"
४	रारा राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०३२	मुगु र जुम्ला	१०६	"
५	बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०३२	बर्दिया	९६८	बाह्रसिंगे, कृष्णसार
६	शेफक्सुडो राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०४०	डोल्पा र मुगु	३५५५	तिब्बती, खरायो, निलो भेडा
७	खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०४२	बझाङ, बाजुरा, डोटी, अछाम	२२५	जंगली कुकुर, चरीबाघ, धोरल
८	मकालु राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०४८	संखुवासभा र सोलुखुम्बु	१५००	रेन बेब्लर, ओलिफ ग्राउण्ड
९	शिवपुरी राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०५८	काठमाडौं, नुवाकोट, सिन्धुपाल्चोक, धादिङ	१५९	असामी बाँदर, सालक
१०	बाँके राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०६७	बाँके, सल्यान, दाङ	५५०	हुँडार, चौसिङ्गे
११	शुक्लाफाँटा राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०३१	कञ्चनपुर	३०५	२०७३।१।१९ मा रा.नि. मा परिणत
१२	पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज	२०४०	चितवन, मकवानपुर, बारा, पर्सा	६२७.३९	२०७४।२।१९ रा.नि. मा परिणत

संरक्षण क्षेत्र अकम कृगौअ

क्र.सं	संरक्षण क्षेत्र	स्थापना वर्ष	क्षेत्रफल बर्ग कि.मी.	भौगोलिक अवस्थिति क्षेत्र	पाइने प्रसिद्ध जनवारहरु र राजपत्र अनुसार घोषणा विवरण
१.	अन्नपूर्ण	२०४९	७६२९	लम्जुङ, मनाङ, मुस्ताङ, म्यादी, कास्की	हिमाली दुर्लभ जीवजन्तु वनस्पति र साँस्कृतिक सम्पदानको संरक्षण २०४९।०४।०५ अनुसार घोषणा
२.	कञ्चनजङ्घा	२०५४	२०३५	ताप्लेजुङ	हिँउ चितुवा, कस्तुरी, मृग, हिमाली खैरो भालु, ब्वाँसो, नाउर घोरल आदि २०५४।०४।०६
३	मनास्लु	२०५५	१६६३	गोरखा	हिँउ चितुवा, कस्तुरी, मृग, नाउर, भारल लगायतका विभिन्न चराहरु राजपत्रमा घोषणा २०५५।०९।१३
४	कृष्णसार	२०६५	१६.९५	बर्दिया	कृष्णसार, हुँडार, अजिङ्गार राजपत्रमा घोषणा २०६५।१२।०३
५	गौरिशंकर	२०६६	२१७९	रामेछाप, दोलखा र सिन्धुपाल्चोक	हिँउ चितुवा, कस्तुरी, मृग, चरीबाघ, डाँफे, मुनाल राजपत्रमा घोषणा २०६६।०९।२७
६	अपि नाम्फा	२०६७	१९०३	दार्चुला	हिँउ चितुवा, कस्तुरी, कालो भालु, थार, जरामसी यासा गुम्वा जस्ता जटिवुटी राजपत्रमा

					घोषणा २०६७०३१२८
--	--	--	--	--	--------------------

नेपालमा खनिज

पृथ्वीको गर्भमा रहेका तत्वहरु तथा यौगिकहरु तथा पदार्थहरु नै खनिज हुन । खनिज आर्थिक बिकास र समृद्धिका लागि अति उपयोगी हुन्छन । खनिज प्रशस्त हुने राष्ट्र समृद्धशाली बनेको उदाहरण प्रशस्त छन् । खनिजलाई उत्खनन् गरी उपयोग गर्न सकिएमा तथा खनिज जन्य उद्योगहरु स्थापना गरी निर्यात गर्न सकेमा प्रसस्त बिदेशी मुद्रा समेत आर्जन गर्न सकिने संभावना छ ।

नेपालमा पाइने संभावना भएका केहि मुख्य मुख्य खनिजहरुको नाम र पाइने स्थान निम्नानुसार उल्लेख गरि

खनिजको नाम	पाइने स्थानहरु
फलाम	फुलचोकी,ठोसे,चितवन,कुलेखानी,भैसे,प्यूठान,बझाङ्ग
तामा	कुलेखानी,बुद्धखोला,म्याग्दी,धनकुटा,बाह्रबिसे,बन्दिपुर,चिसापानी
अभ्ररख	सुन्दरीजल,भोजपुर,लम्जुङ्ग,बझाङ्ग,गोसाइकुण्ड
सिसा	फुलचोकी,बाग्लुङ्ग,रसुवा,गणेश हिमाल,बैतडी,तिप्लाङ्ग
सुन	कालीगण्डकी,बुढीगण्डकी,सुनकोशी,
चुन ढुङ्गा	गोदावरी,भैसेदोभान,चोभार,हेटौडा,पाल्पा,जोगिमारा
चादी	बाग्लुङ्ग,चिसापानीगढी,फुलचोकी
ग्यास	तराइको भूभाग, बिस्तृत दैलेख,मुस्ताङ्ग,काठमाण्डौ उपत्यका
पेट्रौलीयम	दाङ्गको कोइलाबास,नेपालगञ्ज,धनगढी,मुक्तिनाथ,प्युठान,दैलेख
गन्धक	गोसाइकुण्ड,चिसापानीगढी,बराहक्षेत्र
म्याग्नेसाइट	गणेशहिमाल,दोलखा,उदयपुर
खरी ढुङ्गा	सिन्धुपाल्चोक,खोटाङ्ग,भोजपुर
स्लेट	बन्दीपुर,स्याङ्गजाको दरौं,बग्मती,लुम्बिनी,जनकपुर
कोइला	चितवन,दाङ्ग,सल्यान,चतरा,काठमाण्डौ
गेरु	सिन्धुपाल्चोकको चौतारा

कोवाल्ट	धनकुटा,पाल्पा,गुल्मी,अर्घाखाँची,
मार्बल	गोदावरी,महाभारत,पर्वतश्रृंखला
सोडा	डोटि र सल्यान
बिरेनुन /सिधेनुन	रसुवा,स्याप्रूबेशी
निकेल	खोकलीङ्ग,नाम्पा,भोर्ले
नुन	मुस्ताङ्गको थाकखोला
ग्राफाइट	सिन्धुपाल्चोक ,पाल्पा

● रामसार कन्भेन्सन (Ramsar Convension)

विश्वका पर्यावरण संरक्षणवादीहरूले पर्यावरणीय दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण दलदल क्षेत्रको संरक्षणका लागि इरानको रामसारमा सन १९७१ फेब्रुअरी २ मा गरेको सम्झौतालाई रामसार कन्भेन्सन भनिन्छ । यस सम्झौता लागु २१डिसेम्बर १९७५ देखि भएको हो । यसमा विश्वका प्रमुख सिमसार क्षेत्रको संरक्षणका लागि प्रतिवद्धता व्यक्ति गरिएको छ । रामसार कन्भेन्सनले विश्वका २,३३१ वटा क्षेत्रलाई उपयोगिताका दृष्टिकोणले संरक्षणयोग्य मानेको छ सन २०१८ मे महिनाको तथ्यांकका आधारमा । नेपाल सन १९८७ देखि यो सम्मेलनको पक्षराष्ट्रको रुपमा रहेको छ । यो कन्भेन्सनले पारित गरेको महासन्धिअन्तर्गत हाल नेपालका १० वटा सिमसार क्षेत्रहरु अन्तर्राष्ट्रिय सिमसार क्षेत्रको रुपमा सूचीकृत भएका छन् ।

रामसार क्षेत्रमा सूचिकृत नेपालका सिमसार क्षेत्रहरु

क्र.सं.	नाम	सूचिकृत वर्ष सन	अवस्थिति	क्षेत्रफल कि.मी.	वर्ग
१	काशी टप्पु वन्यजन्तु	१९८८/१२/१७	सुनसरी	१७५	
२.	बीस हजारी ताल	२००३/०८/१३	चितवन	३२	
३	घोडाघोडी ताल	२००३/०८/१३	कैलाली	२५.६३	
४	जगदिशपुर ताल	२००३/०८/१३	कपिलवस्तु	२.२५	
५	सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज	२००७/०९/२३	सोलुखुम्बु	७७.७०	
६.	शे-फोक्सुण्डो क्षेत्र	२००७/०९/२३	डोल्पा	४.९४	
७	राराताल र निकुञ्ज	२००७/०९/२३	मुगु	१५.८३	
८	गोसाइकुण्ड	२००७/०९/२३	रसुवा	१०.१३	
९	माइ पोखरी	२००८/११/२७	इलाम	०.९	सबैभन्दा सानो

१०	फेवा सहित ९ ताल	२०१६/१२/०२	कास्की	२६१.०६
----	-----------------	------------	--------	--------

Geography Diversity, Climate conditions and livelihood & Lifestyle of people

हावापानीको आधारमा नेपालको विभाजन र जनजिवनमा पारेको प्रभाव (उन्याठलेटु)

नेपालको हावापानीलाई भौगोलिक बनावट र उचाइको आधारमा पाँच प्रकारका हावापानीमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

(क) **उष्ण मनसुनी हावापानी (Sub Tropical Monsoon Climate)** अर्धउष्ण र उपोष्ण हावापानी भनिने यस्तो हावापानी नेपालको तराई, भाबर, दून र चुरे क्षेत्रको १,२०० मिटर (४,००० फिट) सम्मको उचाइमा पाइन्छ । गृष्मयाममा यहाँको तापमान ३८ देखि ४२ डिग्री सेन्टिग्रेडसम्म पुग्दछ भने शीतकालमा १५ देखि ५ डिग्रीसम्म ओर्लिन्छ । वर्षा ऋतुमा हिन्द महासागरको बंगालको खाडीबाट आउने मनसुनी हावाले वर्षा गराउने गर्दछ । वर्षा सामान्यता पूर्वबाट पश्चिम घट्दै जाने र उत्तरबाट दक्षिण बढ्दै जाने भएबाट पूर्वी तराईभन्दा पश्चिमी तराई प्रदेशमा अधिक गर्मी हुन्छ । विशेषत भैरहवा, नेपालगञ्ज तथा कैलालीलगायतका तराई क्षेत्रमा अधिक गर्मी हुन्छ । यसैगरी दाङ, सुर्खेतजस्ता भित्री मधेशमा पनि गर्मी धेरै नै हुन्छ ।

(ख) **न्यानो समशीतोष्ण हावापानी (Warm Temperate Climate)** चुरे पहाड र महाभारत पर्वतको १,२०० देखि २,१०० मिटर (४,०००-७,००० फिट) सम्मको उचाइमा पाइने यस प्रकारको हावापानीमा ग्रीष्म याममा न्यानो हुन्छ भने शिशिरमा बढी ठण्डा हुन्छ । गृष्म ऋतुमा तापक्रम २४ देखि ३१ डिग्री सेन्टिग्रेडसम्म पुग्छ भने हिउँदमा ० डिग्री से. सम्म ओर्लिन्छ । नेपालमा पानी पार्ने मनसुनी हावा दक्षिणी भागबाट बग्ने हुदाँ दक्षिणको भिरालो ठाँउमा २५० सेन्टिमिटरसम्म वर्षा हुन्छ भने उत्तरतर्फको भिरालो पाखामा १०० सेन्टिमिटरसम्म वर्षा हुन्छ । नेपालको हावाखोरी क्षेत्र

(ग) **ठण्डा समशीतोष्ण हावापानी (Cool Temperate Climate)** महाभारत पर्वत श्रृङ्खलाको २,१०० देखि ३,३५० मिटर (७,०००-११,००० फिट) सम्मको उचाइमा पाइने यस्तो हावापानीमा ग्रीष्म ऋतुमा न्यानो हुन्छ भने हिउँदमा निकै जाडो हुन्छ । यहाँको तापक्रम गृष्ममा १५ देखि २० सेन्टिग्रेडसम्म पुग्दछ भने हिउँदमा ०० सेन्टिग्रेडसम्म ओर्लिन्छ । यहाँ वर्षमा १०० सेन्टिमिटरसम्म पानी पर्दछ भने हिउँदमा हिउँ वर्षिन्छ । न्यून तापक्रम र न्यून वर्षाको कारणले यहाँ खेतीपाती अत्यन्तै कम हुन्छ । यहाँको जनजीवन कष्टकर भए पनि स्वास्थ्यको दृष्टिले यस्तो हावापानी उपयुक्त मानिन्छ ।

(घ) **लेकाली हावापानी (Alpine Climate)** नेपालमा समुन्द्रसतहदेखि ३,३५० देखि ५,००० मिटर (११,०००-१६,००० फिट) उचाइसम्मको हिमाली क्षेत्रको ठण्डा हावापानीलाई लेकाली हावापानी भनिन्छ । यहाँको तापक्रम चैत, वैशाख, जेठमा १० सेन्टिग्रेडसम्म पुग्दछ भने अरू समयमा (९ महिनाजति) ० डिग्री सेन्टिग्रेडभन्दा तल नै रहन्छ । यहाँ वर्षामा ३० मिलिमिटरसम्म वर्षा हुन्छ । यहाँ खेतीपाती हुँदैन, तर यहाँका ठूला हिमाली फाँटहरूमा पशुचरन गराइने हुँदा यो ठाउँ पशुपालन र पर्यटकीय गतिविधि सञ्चालनका लागि उपयुक्त छ ।

(ड) ध्रुवीय वा हिमाली हावापानी (Tundra Climate) हिमाली क्षेत्रको अत्यन्तै चिसो र शुष्क हावापानीलाई हिमाली, ध्रुवीय वा टुण्ड्रा हावापानी भनिन्छ । यहाँ सधैंजसो हिमपात भइरहन्छ भने वर्षाका रूपमा हिउँ नै पर्दछ । ५,००० हजार मी.(१६००० फिट) भन्दा माथिको भू-भागको तापक्रम शून्य